

***О.О.ЗЕЛЕНСЬКА, кандидат економічних наук, доцент,
Чернігівський державний інститут економіки і управління***

Агроглобалізація та її можливі наслідки для України

Глобалізація економіки, в тому числі її агропродовольчої сфери, в сучасному світі є об'єктивною реальністю, невідворотним процесом. Ознаки агроглобалізації вбачаються нині в укрупненні продуктивних сил світового сільського господарства, поглибленні взаємозв'язку, взаємозалежності і взаємодоповнюваності аграрних економік країн, високому ступені міжнародного поділу праці в агросфері, посиленні дії фактору порівняльних переваг, комерціалізації сільськогосподарського виробництва, харчової промисловості й системи збуту продовольства, посиленні в агросфері ролі ТНК (іноді вони мають більший вплив на розвиток окремих галузей та територій, ніж власні уряди країн), інтенсифікації світової торгівлі продовольчими товарами тощо¹.

Вивченню процесу агроглобалізації та наслідків її впливу на забезпечення продовольчої безпеки глобального та національних рівнів присвячено чимало праць зарубіжних та вітчизняних учених, зокрема Е. Холт-Хіменеса, Є.В. Ковальова, П.Т. Саблука, В.М. Геєця, Б.Й. Пасхавера, З.М. Ільїної, В.Г. Гусакова, І.Г. Ушачова, О.Бородіної, Л.В. Молдаван, М.Я. Дем'яненка, С.М. Кваши, О.І. Гойчук, О.М. Шпичака, А. Гальчинського, П. Гайдуцького, В. Юрчишина, В. Месель-Веселяка, В.М. Клочка та ін. Метою даної статті є вивчення проявів агроглобалізації в сучасному світі та дослідження можливих наслідків їх впливу на розвиток вітчизняної агросфери та формування продовольчої безпеки України.

Агроглобалізація – процес багатогранний і неоднозначний. Це викликає таку ж суперечливість думок щодо її ролі, значення і наслідків для людства в сучасному світі. Позитивний вплив агроглобалізації на забезпечення

¹ Ковалев Е.В. Мировой продовольственный кризис: эскалация проблем / Е.В. Ковалев// Мировая экономика и международные отношения. - 2010. – № 4. – С. 17.

продовольчої безпеки здійснюється через удосконалення і появу нових (інформаційно-біологічних, космічних та ін.) агротехнологій, зростання рівнів механізації і продуктивності праці в сільському господарстві, підвищення рівня капіталовіддачі в галузі тощо. Слід, однак, відзначити, що резерви нарощування обсягів виробництва продовольства за рахунок згаданих процесів не є безмежними й на сьогоднішній день у світі вже практично вичерпані, про що свідчить сповільнення темпів приросту середньодушового виробництва продовольства в світі впродовж останніх десятиліть. Світова продовольча система чимдалі повільніше і з більшими затратами долає нові виклики сучасної дійсності.

У країнах, що розвиваються, зростання доходів від сільськогосподарського виробництва, забезпечене механізацією і зростанням продуктивності праці, зовсім не означає їх реінвестування у подальший розвиток аграрного виробництва. Як показує практика, отримані доходи йдуть на погашення кредитів, узятих сільськогосподарськими виробниками, або ще гірше – розкрадаються корумпованим чиновництвом.

Разом із тим, процес глобалізації активізує вплив деяких дестабілізуючих факторів на розвиток світової агросфери, спричиняє виникнення нових загроз продовольчій безпеці. Агроглобалізація зумовлює поляризацію виробництва і споживання продовольства, забруднення і виснаження агросередовища, вичерпання ресурсів, голод мільйонів. Актуальним питанням сьогодення стало визначення “верхньої” межі впливу людства, яку може витримати біосфера. Стабільний ріст виробництва продовольства в сучасному світі лише на перший погляд виглядає стійким, насправді ж таким не є.

Глобалізація торгівлі збільшує відірваність споживачів від екологічних наслідків їх способу життя. Ті види сільськогосподарського виробництва, які чинять найбільш несприятливий вплив на довкілля і потреба в продукції яких задовольняється в одній країні, виносяться на “периферію”, де екологічні наслідки пожинаються населенням іншої держави. Зона екологічного забезпечення розвинених країн, зазвичай, у декілька разів більша, ніж їх власна

територія. Так, за оцінками відомої білоруської дослідниці проблем продовольчої безпеки З. Ільїної "...зона екологічного забезпечення Італії приблизно у вісім разів більша, ніж територія країни. Для того, щоб населення земної кулі чисельністю 9 – 10 млрд. чол. могло жити в достатку при сучасній технології виробництва, треба ще 2-3 таких планети, як Земля"².

Прискіпливу увагу науковців, зайнятих проблемами продовольчої безпеки, викликає аструктурний ефект, який вносить агроглобалізація в розвиток світового АПК. Так, серйозним негативним фактором, який зумовив зниження рівня продовольчої безпеки країн, що розвиваються, стала торгівельна лібералізація, впровадження якої лобювали Всесвітній банк, МВФ та СОТ. В умовах вільної торгівлі продовольчими товарами і відкритості ринків цих країн, у більшості з них була відсутньою належна підтримка (матеріально-технічна, грошова і т.д.) власних товаровиробників. Внутрішнє виробництво продовольчих товарів у таких умовах згоралося, і країни, що розвиваються, з експортерів продовольчої продукції поступово перетворилися на імпортерів (наприклад, Філіппіни – рису; Мексика – кукурудзи). У свою чергу, ріст концентрації виробництва, посилення вертикальної інтеграції в агропродовольчому комплексі, зростання ролі ТНК в агросфері та інші ознаки комерціалізації сільського господарства обумовили фактичне знищення дрібних агровиробників цієї групи країн. Разом із тим, фермери не тільки виробляють помітну частку продуктів харчування, використовуючи при цьому екологічно стійкі методи ведення сільського господарства, але й виступають саме тим прошарком населення країни, який визначає її культуру і формує національну ідеологію.

Сьогодні агроглобалізація нав'язує таку модель міжнародного поділу праці, яка фіксує односторонню спрямованість (монокультурність) сільського господарства залежних країн, а отже, сприяє їх перетворенню на все більш відсталі аграрно-сировинні і допоміжно-обслуговуючі ланки світової

² Ильина З.М. Продовольственная безопасность: теория, методология, практика / З.М. Ильина. – Минск: Ин-т экономики НАН Беларуси, 2007. – С. 27.

агросистеми. У цих країнах розвиваються, як правило, експортоорієнтовані галузі, що характеризуються притоком фінансових і трудових ресурсів (до речі, мова не йде про залучення у виробничий процес місцевих селян і фермерів). У той же час відкритість продовольчого ринку держав шкодить перспективам розвитку інших галузей (особливо високозатратних) і викликає загострення соціальних проблем у суспільстві.

Директор дослідницького інституту Food First Institute (США) Е. Холт-Хіменес зробив висновок, що “програми структурної корекції”, нав’язані Всесвітнім банком і МВФ, руйнували національні агентства, які регулювали торгівлю, відміняли гарантії цін, ліквідували тарифи і дерегулювали сільськогосподарські ринки. Це, в кінцевому рахунку, “...зруйнувало національні сільськогосподарські економіки і прив’язало продовольчу безпеку країн Півдня до глобальних ринків, де панували багаті країни Півночі”³. Такі дії Всесвітнього банку та МВФ в угоду ТНК і розвиненим капіталістичним країнам, дали привід багатьом науковцям⁴ звинуватити їх у свідомому підриві продовольчої безпеки країн, що розвиваються.

Зараз усе частіше звучать думки про те, що замість здійснення неоліберальної політики в інтересах економічно розвинених країн, МВФ мав би передусім опікуватися забезпеченням глобальної ліквідності для стабільного економічного зростання, а СОТ у свою ідеологію бажано було б внести зміни, спрямовані на захист конкретних позицій країн “третього” світу⁵.

Серйозну небезпеку для економік відсталих країн становлять також відкриті глобалізацією перспективи трудової міграції. Оскільки найосвіченіші і найкваліфікованіші працівники виступають найбільш мобільною частиною суспільства, яка прагне зайнятості в значно кращих умовах, ніж це може забезпечити власна економічна система, саме їх з непоправною шкодою для себе і втрачають країни “периферії”.

³ Holt-Jimenez E. The World Food Crisis// Policy Brief. October 2008. № 16 P. 4 / www.foodfirst.org, с. 4.

⁴ Ковалев Е.В. Мировой продовольственный кризис: эскалация проблем / Е.В. Ковалев// Мировая экономика и международные отношения. - 2010. – № 4. – С. 15-23.

Holt-Jimenez E. The World Food Crisis// Policy Brief. October 2008. № 16 P. 4 / www.foodfirst.org

⁵ Клочко В. Глобалізація та особливості сучасної економічної кризи / В. Клочко// Економіка України. – 2011. - № 9. – С. 37.

На жаль, Україна в силу досягнутого рівня соціально-економічного розвитку, наявних авторитету та впливовості на міжнародній арені і т.д. навряд чи зможе скористатися перевагами агроглобалізації, як найбагатші й найсильніші країни сучасного світу, а, з більшим ступенем імовірності, зазнає впливу її негативних наслідків.

Найбільш болючими і несприятливими для національної продовольчої безпеки, на нашу думку, будуть наступні:

- посилення експлуатації та інтенсифікація вичерпання агроресурсного потенціалу держави (передусім земельних і водних ресурсів);
- прискорення відтоку трудового капіталу за кордон, насамперед, найбільш конкурентноздатної та інтелектуалізованої його частини;
- інтенсифікація забруднення навколишнього природного середовища (землі, води) агрохімікатами;
- посилення аструктурного ефекту в агросфері: однобока, чітко орієнтована на експорт галузева структура сільського господарства з орієнтацією на вирощування найбільш виснажливих для ґрунту культур (рапс, соняшник тощо) і, відповідно, нераціональна структура споживання продовольчої продукції населенням з усіма витікаючими звідси наслідками для здоров'я і життя людини;
- підвищення ступеня залежності вітчизняного продовольчого ринку від імпорту та кон'юнктурних коливань на світовому ринку продовольства, і, як наслідок – підвищення цінового тиску, насичення вітчизняного ринку імпортними продовольчими товарами низької якості, зниження обсягів імпорту і погіршення його структури в кризові періоди;
- знищення дрібних форм господарювання у вітчизняній агросфері (які завжди були опорою українського суспільства в найбільш скрутні часи його історії і неодноразово в такі періоди забезпечували формування бази для виходу з кризи) і в результаті – позбавлення значної частини сільського населення засобів для існування.

Ознаки реалізації саме цього сценарію розвитку вітчизняної агросфери в умовах глобалізації спостерігаються вже сьогодні. Так, моніторинг стану аграрного сектору України, дозволив фахівцям Інституту економіки та прогнозування НАН України⁶ зробити невтішні висновки про наявність серйозних деформацій та негативних тенденцій у його розвитку. Зокрема, вже зараз спостерігаються:

- зміни в організаційній структурі агросфери в напрямку її холдингізації, надання преференцій розвитку переважно великотоварним господарствам і витіснення з неї середніх та малих форм господарювання;
- низький загальний рівень техніко-технологічного переоснащення сільського господарства;
- зростання техногенного навантаження на екосистеми;
- деградація людського капіталу села при зниженні рівня трудової активності та зайнятості сільського населення і посиленні диференціації в доходах різних верств сільських жителів;
- диспропорції в галузевій і продуктивній структурах виробництва (між рослинництвом і тваринництвом; у рослинництві – між вирощуванням експорторієнтованих культур і продукції, необхідної для задоволення потреб внутрішнього продовольчого ринку; у тваринництві – між виробництвом молока, яловичини і свинини та продукцією промислового птахівництва), що обумовлює монокультуризацію сільського господарства і демонструє чітку орієнтацію вітчизняного АПК на задоволення зовнішнього, а не внутрішнього попиту;
- перевищення темпами зростання внутрішніх цін на продовольчі товари динаміки експортних цін;
- низький загальний рівень споживання вітчизняних продуктів харчування, незбалансованість раціону та вживання в їжу імпортованих продовольчих товарів сумнівної якості;

⁶ Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) / В. Геєць, В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України.–2011.-№ 12. – С. 4-14.

- надмірна концентрація землекористування (у т.ч. ТНК, які проявляють агресивність на вітчизняному ринку оренди землі), яка обмежує доступ до оренди землі малих форм господарювання, ставить під загрозу здійснення державного контролю над певними територіями і через обезземелення селян спричиняє зростання соціальної напруженості в суспільстві;

- посилення міграції працездатного населення з села;
- занепад села як просторової, природоресурсної і соціальної бази сільськогосподарського виробництва.

Таким чином, розробка економічної політики України в агросфері в сучасних умовах агроглобалізації, вимагає розробки дієвого механізму протидії потенційно можливим негативним наслідкам цього процесу для українського суспільства. Вітчизняний політикум зобов'язаний забезпечити якщо не уникнення (це мало ймовірно), то хоча би згладження та послаблення наслідків деструктивної продовольчої політики на міжнародному рівні, що детермінує залежність країн із нижчим рівнем розвитку від чужих інтересів і нав'язує їм виконання принизливої ролі обслуговуючого аграрно-сировинного додатку.

❖ *Розглянуто основні позитивні та негативні прояви агроглобалізації в сучасному світі та їх вплив на розвиток агросфери і продовольчу безпеку країн із різним рівнем соціально-економічного розвитку. Особливу увагу приділено визначенню можливих негативних наслідків згаданого процесу для розвитку села і агропродовольчого виробництва в Україні.*

❖ *Рассмотрены основные положительные и отрицательные проявления агроглобализации в современном мире и их влияние на развитие агросферы и продовольственную безопасность стран с разным уровнем социально-экономического развития. Особое внимание уделено возможным отрицательным последствиям упомянутого процесса для развития села и агропродовольственного производства Украины/*

❖ *The main positive and negative displays of agricultural sphere in the modern world and their influence on the development of agriculture and food security of countries with different level of social and economic development are examined. Special attention is paid to the reveal of possible negative results of the mentioned process for the development of the village and agricultural and food production in Ukraine.*